

ВСТУПНЕ СЛОВО

*Михайло Насенко,
д. філол. наук, проф.*

ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

Автор оглянув деякі факти інтеграції української літератури та наукової думки про неї в зарубіжному літературному просторі. Огляд зроблено в історичній ретроспекції, а також з урахуванням найновіших відомостей про переклади українських художніх творів іноземними мовами, публікацій українських літературознавчих досліджень у зарубіжних країнах та рецензування їх в іншомовній періодиці.

Ключові слова: література, літературознавство, контекст, наукова концепція, переклад, рецензування.

Автор предложил обзор некоторых явлений интеграции украинской литературы и научного осмысления её в зарубежном литературном пространстве. Обзор осуществлён в исторической ретроспективе, с учётом новейших сведений о переводах украинских художественных произведений на иностранные языки, публикаций украинских литературоведческих изысканий в зарубежье и рецензировании их в иноязычной периодике.

Ключевые слова: литература, литературоведение, контекст, научная концепция, перевод, рецензирование.

The author examined the basic facts of Ukrainian literature and scientific thought integration in foreign literary space. Review is done in historical retrospectives, as well as the latest information about translations Ukrainian fiction to foreign language, publications in Ukrainian literary research in foreign countries and reviewing them in a foreign language periodicals.

Keywords: literature, literature studies, context, scientific concept, translation, review.

Міркування на цю тему хочу почати з каскаду риторичних запитань: «Чому Києворуська цивілізація взорувала в своєму розвитку з Константинопольської, а потім свою писемність пристосовувала до староболгарських (що несені були місіонерами Кирила й Мефодія) першнів? Чому в часи ренесансу і бароко українці рушили по освіту в європейські університети, а в Київській колегії-академії та в трохи молодших за неї Львівському, Харківському і Київському університетах обов'язково відкривалися кафедри іноземної філології і вся національно-освітня справа прагнула обов'язково потрапити в контекст із зарубіжною? Чому Котляревський початки нової національної літератури пов'язав не виключно з любовним трикутником місцевих возних-наталок-петрів, а зі світовим сюжетом про ще античного Енея? Чому Тарас Григорович, долаючи шлях національно-фольклорного романтизму, художньо глянув був не тільки на те, що робиться в Петербурзькому царському дворі та в душах гноблених Російською імперією народів («Сон», «Кавказ»), а й на те, що діється «в непробудимому Китаї, в Єгипті темному» і чому для українців залишалися актуальними його біблійні мотиви й пристрасті («Давидові псалми», «Саул», «Марія»)? Чому П. Куліш так уперто хотів переконати своїх сучасників, що «українці... лежать головою до

Європи, а ногами до Азії»? Що терзало душу Нечуя-Левицького, коли він писав свій трактат «Україна на літературних позах з Московщиною»? Що змушувало Івана Франка відриватись від важливих творчо-національних справ і писати трактат «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» та займатися художніми перекладами з десятків східних і західних літератур? Чому, зрештою, М. Хвильовий прийшов до думки про необхідність творчої орієнтації України на психологічну Європу і всілякого відмежування від «московських задрипанок», а М. Зеров спинився на переконанні, що слід тверезо розібратися в таких константах, як «Європа-освіта-просвіта-лікнеп»? Подібні питання не раз поставали і перед Ю. Яновським, коли він, хай навіть віртуально, хотів бачити свої книжки поруч із книгами Роллана, Конрада, Кіплінга; і перед О. Довженком, коли він говорив про себе: «Я належу людству»; і перед письменниками-шістдесятниками, коли вони намагалися заглянути за радянську залізну завісу і побачити там Хемінгуея, Ремарка чи Сент-Екзюпері. На жаль, такого типу питання, реалізуючись лиш почасти в творчості письменників Котляревсько-Франко-Довженкової епохи, в багатьох інших випадках провисали в повітрі і далі висловлення констатацій чи публіцистичних пасажів не рухалися. А йшлося ж загалом про прагнення бачити Україну і її письменство не в ізоляції, не в загумінковому, а світовому просторі, в ряду тих цивілізацій, які сягають загальнолюдських цінностей і простягають, як казав В. Сосюра, аж «до зір свої руки». В. Сосюра, до речі, в світовий контекст увірвався буквально напередодні шістдесятництва, створивши (деякі не довершивши) такі модерні поеми, як «Мойсей», «Каїн», «Христос», «Мазепа», «Махно», «Розстріляне безсмертя»...

Коли ж ідеться про суто літературознавче осмислення цих проблем, то воно почалося либонь тільки в середині й в останній чверті ХІХ ст. Ад'юнкт-професор Київського університету М. Костомаров у 1847 р. наблизився до них у дослідженні слов'янської міфології; через 30 років заговорив про це професор М. Дашкевич у студіях «Постепенное развитие науки истории литературы...» (1877) та «Отзыв о сочинении г. Петрова...» (1886), а ще через 20 років професор В. Перетц відрядив для вивчення зарубіжної літератури студента М. Драй-Хмару; його інший студент Освальд Бургардт почав наближатися до перегуків української і німецької літератур («Леся Українка і Гейне», 1927), М. Зеров зайнявся перекладами українською мовою цілої китиці античних поетів («Камена», 1924) і т. д. З семінару В. Перетца вийшов і Д. Чижевський, який, будучи у вимушеній еміграції, спочатку глянув на постать Г. Сковороди та інших українських письменників з позицій зв'язку їх із європейською філософією («Нариси історії філософії на Україні», 1931), а потім створив «Порівняльну історію слов'янських літератур» (1968), в якій українську дуже переконливо зафіксував саме в зарубіжному дискурсі. У його ж «Історії української літератури» (1956) теж періодично зринав зарубіжний контекст, а концептуально той контекст постав там як органічний складник стильової системи, що характерна була для всіх європейських літератур модерного періоду їх розвитку. Те, що раніше в Україні виявлялося лише як літературознавчі вкраплення («Очерки истории украинской литературы ХІХ

столетия Н. И. Петрова», 1884) чи фактологічні обмеження («Нове українське письменство» М. Зерова, 1924), у Д. Чижевського постало, отже, як наукова концепція. Певним доповненням до неї стала значно пізніша публікація студії Л. Коваленка «Мовами світу» (1984), в якій подано чимало інформації про переклади різними мовами творів української літератури в повоєнний час. Серед перекладачів та дослідників українського слова в зарубіжних країнах Л. Коваленко називає імена Л. Стоянова, С. Русакієва, П. Атанасова, І. Давидкова – з Болгарії, І. Горака, Ю. Доланського, З. Генік-Березовської, В. Жідліцького, О. Зілінського, М. Неврли, М. Мольнара – з Чехословаччини, М. Якубця, Ф. Неуважного, С. Козака – з Польщі, С. Суботіна, О. Флакера – з тодішньої Югославії, П. Кірхнера – з НДР, які були добре знаними й шанованими в Україні та поза її межами [9, 288]. Новим етапом у розвитку такого типу досліджень стало створення колективом академічного Інституту літератури імені Т. Шевченка п'ятитомної праці «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1987-1995). Але вразливим місцем цієї праці стала її неповнота – в ній опинилися поза межами аналізу твори тих українських авторів та літературознавців, які офіційною критикою або були зараховані до буржуазних націоналістів, або вважалися «ворогами народу», що були страчені чи піддавалися репресіям радянським режимом. До цього авторів названої праці зобов'язували регламентації антинаукової соціалістичної методології, що веде нині до думки обов'язкового «перепрацювання» названого дослідження.

Прагнення українців виходити за межі свого підколоніального можливого натрапляло нерідко на опір не лише своїх, не завжди вправних у науковому мисленні, співвітчизників, про яких можна дещо дізнатися з полеміки між Драгомановим і Грінченком на рубежі 80-90-х років XIX ст. [4]. Активніше, буквально з шаленістю противились цьому шовіністично настроєні літератори сусідніх – російської, австро-угорської та польської – митрополій. Поляки, наприклад, довго вважали, що українська література є всього лиш «діалектом» польської; російський літературознавець О. Пипін (співавтор В. Спасович) у своєму «Обзоре истории славянских литератур» (1875) та пізнішій «Истории славянских литератур» (1879) розглядав українську як самодостатню, а коли вийшов перший том «Исторії літератури руської» (тобто – української) О. Огоновського (1887), то свою попередню думку розвернув на 180 градусів (див. його рецензію «Особая история русской литературы», 1890). Тим часом ще раніше В. Белінський, коли вже з'явився навіть Шевченків «Кобзар», міг з жовчною іронією проректи в «Статтях о народной поэзии»: «Что же касается до малороссиян, то смешно и думать, чтоб из их, впрочем, прекрасной, народной поэзии могло теперь что-нибудь развиться: из неё не только ничего не может развиться, но и сама она остановилась еще со времен Петра Великого; двинуть её возможно только тогда, когда лучшая, благороднейшая часть её малороссийского населения оставит французскую кадрили и снова примется плясать тропака и гопака, фрак и сюртук переменит на жупан и свитку, выбреет голову, отпустит оселедец, – словом, из состояния цивилизации, образованности и человечности (приобретением которых Малороссия обязана

соединению с Россией) снова обратится к прежнему варварству и невежеству... Племя может иметь только народные песни, но не может иметь поэтов, а тем менее великих поэтов: великие поэты являются только у великих наций. А малороссийское наречие одно и то же для всех сословий — крестьянское. Поэтому наши малороссийские литераторы и поэты пишут повести всегда из простого быта и знакомят нас только с Марусями, Одарками, Прокипами, Кандзюбами, Стецьками и тому подобными лицами... Жалко видеть, когда и маленькое дарование попусту тратит свои силы... Хороша литература, которая только и дышит, что простоватостию крестьянского языка и дубоватостию крестьянского ума!» [1, 163]. Традиція усталення таких шовіністичних уявлень про українців і їхню творчість поширювалася в Російській імперії і на українську мову, яку деякі найзапекліші шовіністи в дореволюційній імперії послідовно вважали «наречием» російської [8, 199], а в сучасній Росії думають з цього приводу так само, тільки з «уточненим» акцентом. У недавньому інтерв'ю «Літературной газете» історик Ю. Жуков говорить відкритим текстом: української мови як такої немає, а є всього лиш галицько-польська вигадка. І це в той час, коли й на саму російську філологію в Росії почав чинитися неймовірний тиск з боку влади. Викладачі Санкт-Петербурзького університету нещодавно звернулися до громадськості з проханням захисту від обвального скорочення набору студентів на філологічні спеціальності, а філологічний факультет Московського університету розпочав навіть акцію «громадянської непокори» у зв'язку з урядовою «войной со свободной мыслью... манкуртизацией страны» і т. д. Вчинено замах також на ряд художніх навчальних закладів Росії – Літературний інститут імені М. Горького, Московський архітектурний інститут, Інститут мистецтвознавства» й ін. Але це, як кажуть, їхня внутрішня справа; нехай розв'язують її своїми силами, однак пам'ятають, що насильницьке втручання влади в гуманітарну сферу закінчувалося завжди дуже печально для тієї влади. Як тільки Микола Перший заслав Т. Шевченка в солдати з заборonoю писати й малювати, так для нього й була зсукана петля. Дочекалася вона свого власника в 1856 р. нібито з причини поразки імперської армії у Кримській війні. Але, як знаємо, Бог палицею не б'є... Наступник Миколи (в народі – Палкіна) Олександр Другий, що благословив валуєвський та емський циркуляри, за якими «украинского языка не было, нет и быть не может», зазнав восьми замахів, восьмий із яких став справді останнім. В новіші часи: як тільки «батько народів» Сталін зібрався був навести «свій порядок» у мовознавстві (де зараз його «бесценный труд» «Марксизм и вопросы языкознания?»), так Господь-Бог одразу ж покликав його на бесіду до себе і та бесіда триває до сьогодні; як тільки черговий партійний лідер Хрущов зважився змінити російсько-українсько-білоруський правопис (в усіх східнослов'янських мовах, на його думку, треба було писати «огурці», «зразець» та іншу муть) і вишикувати в одну покірну шеренгу поетів та художників (щоб не було серед них «абстракціоністів» та «формалістів» на зразок Вознесенського й Неізнаного), так одразу ж йому свої ж хлопці порадили зачинити кремлівські двері з протилежного боку... Але це, повторюся, їхні справи, хоча стосуються вони і світової гуманітаристики,

зокрема питання «література і світ». Шкода, що над цим не замислилися сучасні валуєви та підрахуї на зразок Колісниченка-Ківалова і їхнього натхненника, коли приймали псевдо-закон про «регіональні мови», за яким кожен пострадянський хутір в Україні може запровадити в себе, крім конституційної української, другу, третю й соту «регіональну» мову...

Література й наука про неї завжди по-своєму коригували напрям розвитку духовності і людини, і суспільства. Не випадково ж у Новому заповіті прозвучала аксіома, що «спочатку було Слово», а геніальний педагог В. Сухомлинський доводив радянській системі, що з людиною, яка не розуміє Слова, немає про що говорити в принципі. Ідеал такої людини витворювався в межах «залізної завіси», яка відгороджувала СРСР від Заходу і Сходу, протягом усіх 1917-1991 років. Ліна Костенко назве ті межі кліткою, мірки для якої знімали «з пресованих бовдурів / І пружинно-спіральних негідників» [19, 264].

Нова активізація дослідницької думки щодо питань «Україна і світ», «українська література в зарубіжному контексті» припадає на останнє двадцятиліття. Діаспорні вчені, щоправда, порушували їх трохи раніше. Більше про це можна дізнатися з недавно виданої книги «Українська діаспора. Літературні постаті, твори, бібліографічні відомості», упорядкованої В. Просаловою (Донецьк, 2012). І. Борщак, наприклад, свою студію «Україна в літературах Західної Європи» опублікував французькою мовою ще в 1935 р.; огляд Д. Дорошенка «Україна та її історія в світлі західноєвропейської літератури XVIII — першої половини XIX ст.» з'явився німецькою мовою за вісім років перед тим, у 1927 р. Культурологічна праця В. Січинського «Чужинці про Україну» опублікована в 1942 р.; стаття І. Лисяка-Рудницького «Україна між Сходом і Заходом» з'явилася в 1987 р. і т. д. Але такого типу фундаментальний проект, як «Очима Заходу» Д. Наливайка, є науковим продуктом уже останнього (незалежного в Україні) двадцятиріччя (1998). Суто літературні проблеми в цих працях постають, проте, лиш принагідно і схарактеризовані не стільки як художні явища, скільки як історичне джерело. У дослідженні В. Січинського згадуються, зокрема, російський князь І. Долгорукий та німецький антропогеограф Й. Коль, які, мандруючи Україною, щось чували, наприклад, про автора української «Енеїди» І. Котляревського. Д. Наливайко наводить свідчення про Україну найрізноманітніших зарубіжних дослідників, в обсервацію яких обов'язково потрапляють знакові для свого часу твори («Слово про Ігорів похід», наприклад). Є тут і стислі згадки про твори тих європейських авторів, теми для яких узято з українських історичних подій («Есе» Монтеня, поеми Байрона і В. Гюго з однаковою назвою «Мазепа» тощо). Більш «літературною» в цьому розумінні була видана 2010 року книжка Л. Рудницького «Світовий код українського письменства», в якій, проте, йдеться лише про окремі грані українсько-німецьких та українсько-англійських літературних стосунків. Цікавою була свого часу студія В. Крикуненка «Украинская литература: российские адреса», в якій проаналізовано літературну україніку тих авторів, що жили і творили на території сучасної Російської федерації. До 90-х років XX ст. та україніка «пряталась за тяжёлой дверью спецхранов. Она была похожа на затонувшую Атлантиду: кое-кто о ней

слышал, но никто толком ничего не знал» [10, 96]. Справді, що ми знали про українські літературні видання, які виходили протягом 20-30-х років ХХ ст. у Краснодарі, Ростові-на-Дону, в Саратові чи й у самій Москві? Або про те, що перші літературні дебюти Василя Барки починалися на Кубані? Зараз стало можливим про все це говорити вільніше, до чого доклали чи й нині докладають немало зусиль українці за походженням і зацікавленням Ю. Барабаш та Н. Над'ярних (літературознавці), І. Карабутенко і А. Руденко-Десняк (публіцисти й перекладачі), В. Большаков і П. Жур (шевченкознавці), І. Шишов (поет, літературознавець і художник), Г. Турков (далекосхідний поет і перекладач з японської та китайської мов), В. Чумаченко (Краснодарський дослідник української літератури) та ін.

Ширший розвиток проблеми входження української літератури в європейський контекст запропонував нещодавно Г. Грабович, опублікувавши в журналі «Критика» студію «Українська література та Європа: апорії, асиметрії та дискурси». Дослідник у ній почасти використав тематично близькі до цієї проблеми студії О. Білецького («Перекладна література візантійсько-болгарського походження», 1947) та Д. Чижевського (німецькомовна «Порівняльна історія слов'янських літератур», 1968), але й висловив суто свій погляд на заявлену в назві статті проблему. В ній етап за етапом простежено факти апорії та асиметрії, які по-різному виявлялися і в найдавнішій, і в новішій (після Котляревського) українській літературі. Дослідник не розвинув, проте, поглядів О. Білецького, який у студії «Українська література серед інших літератур світу» (1958) створив, як на мене, дуже ґрунтовну картину сприйняття європейськими країнами українського фольклору та творчості головних постатей української літератури ХІХ ст. (Котляревського, Шевченка, Франка, почасти драматургів театру корифеїв і драматичної поезії Лесі Українки). Г. Грабович на все це спробував глянути з історико-теоретичної перспективи, прийшовши, однак, до не зовсім прийняттого висновку. Метод дослідника можна назвати російсько- і польсько-центричним, оскільки, на його думку, світ, зокрема європейський, щось про українську літературу дізнавався в основному не безпосередньо від неї, а виключно через посередництво польських та російських джерел. Дослівно в дослідника це звучить так: «...Поява України й українських літературних топосів ув європейському літературному каноні залежала від того, наскільки до нього зуміли ввійти польська та російська літератури (кожна зі своїми особливостями)... Українська література Нового часу починається з подвійної апорії: вона виходить на загальну європейську сцену не під своїм іменем, а за посередництва відоміших польської та російської літератур, не усвідомлюючи гаразд і тим паче не артикулюючи свою літературну ідентичність» [3, 26]. Деякі літературні факти дослідженого часу свідчать про інше. По-перше, і Котляревський, і Шевченко, і Марко Вовчок, і Франко свою літературну ідентичність завжди пов'язували саме з Україною (а не з російською чи австро-угорською імперіями). По-друге: Тереза Робонсок (псевдонім *Тальві*) ввела згадку про І. Котляревського в англomовний контекст без будь-якого посередництва, а зі знання його оригінальних творів (30-ті роки ХІХ ст.).

Лейпцігське видання «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (1859) готувалося теж без російського посередника. Упорядник цього видання зазначав: «Следующие (українські. – М. Н.) стихотворения присланы на малороссийском языке с примечанием, что стихи Шевченко – выражение всеобщих, накипевших слёз; не он плачет об Украине – она сама плачет его голосом» [17, 7]. Доречно сказати, що в цьому виданні вперше (завдяки клопотанню П. Куліша) опубліковано такі Шевченкові твори, як «Кавказ» чи «І мертвим, і живим...», котрі до того (до 1859 р.) відомі були лише в списках і перебували під арештом у петербурзькому казематі до 1906 р. [20, 735]. Визволити їх звідти судилося В. Доманицькому, який разом із українцями – депутатами російської Держдуми – домігся дозволу на це в самого царя Миколи II і в виданому 1907 року в Петербурзі «Кобзарі» вперше вмістив у ньому текстологічно звірені всі (крім восьми) поезії Т. Шевченка. Бо ж доти читачеві пропонувалися тільки «цензурні переїди» їх, як казав один із причетних до того видання О. Лотоцький. У матеріальній та моральній підтримці його брали участь багато подвижників української справи: члени петербурзької «Української громади», «Товариство імені Т. Шевченка», «Доброчинне товариство з видань корисних книг», члени спеціально створеного комітету з видання «Кобзаря», згаданий О. Лотоцький, а також В. Науменко, П. Стебницький, О. Русов, Хв. Вовк та ін. Значну суму пожертвував на видання меценат В. Смиренко, але основною все-таки була дослідницька робота над текстами В. Доманицького. Її дуже високо цінував І. Франко, який вдячно скористався текстологічною працею В. Доманицького і в своїх власних виданнях та дослідженнях творів Т. Шевченка...

Є й ряд інших прикладів, які не цілком підтверджують цитовану думку Г. Грабовича. Деякі оповідання й повісті Марка Вовчка перекладалися російською («Інститутку» переклав і опублікував у 1860 р. І. Тургенєв), а також чеською («Інститутка», 1862) та французькою («Маруся», 1878) безпосередньо з оригіналу. Так само з оригіналу у 80-90-х роках ХІХ ст. були перекладені хорватською мовою й опубліковані в періодичних виданнях більше десятка оповідань і повістей Марка Вовчка, а в 1899 році їх видано в загребі окремою книжкою з назвою «Русke pripovijesti» («Народні повісті»). Є немало такого типу фактів і щодо з'яви в європейському світі новел і повістей М. Коцюбинського. 1906 р. в Чернівцях, а 1909 р. у Відні вони публікувалися німецькою мовою окремими книжками; 1906 р. польською їх видано у Варшаві; 1910-го – чеською у Празі; того ж року вийшов перший (а через рік другий) томи прози письменника російською мовою, а 1912-го р. повість «Тіні забутих предків» друкувалася одночасно і українською, і російською мовами. Ні про яке чужомовне посередництво в усіх цих випадках говорити не доводиться.

Значно складнішою була і залишається проблема суто літературознавчого осмислення української класичної літератури. До з'яви «Порівняльної історії слов'янських літератур» Д. Чижевського більшість літературознавців Європи про українську літературу дізнавалися справді не безпосередньо з українських, а з російських, польських чи інших слов'янських джерел. У найновіші часи до них долучилися ще й французьке, німецьке, англійське та італійське джерела.

Мова про публікацію цими мовами ряду творів новітньої літератури («Вершники» Ю. Яновського; «Знак терезів» М. Рильського, «Бур'ян» А. Головка, «Вибрані поезії» М. Бажана, «За синім морем» А. Малишка, «Прапорonoсці» та «Собор» О. Гончара й ін.), поезії шістдесятників (В. Симоненко, Д. Павличко, М. Вінграновський, Ліна Костенко, І. Драч та ін.), прози і драматургії постмодерного часу (О. Забужко, Ю. Андрухович, С. Жадан, Неда Неждана), публікації яких супроводжувалися або передмовами-післямовами, або після виходу їх – рецензіями в англо-, франко-, італійсько- чи німецькомовній періодиці. Так, перекладу французькою мовою роману Ю. Яновського «Вершники» передувала розгорнута вступна стаття Луї Арагона, український переклад якої опубліковано 1958 р. [18, 118]. Кілька рецензій на роман Ліни Костенко «Маруся Чурай» вмістила англomовна періодика Канади [6, 206]; про романи О. Гончара, а також прозу і поезію інших українських авторів другої половини ХХ ст. опублікували в німецькомовних виданнях Анна-Галія Горбач та Рольф Гебнер. Кандидатська і докторська дисертації та публікації за їх тематикою Р. Гебнера (про українсько-німецькі літературні контакти, зв'язки та типологічні сходження) виконувалися в Німеччині та в Україні, але захищалися в Німеччині німецькою мовою. Книжка на його пошану (до 65-річчя), яку видано в Німеччині, мала назву «Україна між Сходом і Заходом» [7]. Серед перекладених французькою, англійською мовами творів Неди Неждани її драма «Той, що відчиняє двері» вміщена до каталогу кращих п'єс Європи. На міжнародній Конференції жінок-драматургів її презентувала шведський режисер Анна Манергейм. «За висловами колег із США, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Канади, Австралії, які відзначали «блискучий діалог», «тонку іронію», «оригінальність форми», важливість «соціальної проблематики», п'єса була сприйнята як одна з кращих на Конференції». Авторка цих останніх слів наголошує, що сучасна українська драматургія може бути цілком конкурентоспроможною за кордоном, хоча й розвивається вона «за відсутності будь-якої підтримки, насамперед у перекладах іншими мовами і промоції, зі звуженим внутрішнім «ринком» – і через «беззахисність» й ігнорування української мови, і відсутність захисту національного культурного продукту, і через ніякий, а частіше негативний бренд країни» [15, 37].

На особливу згадку в цьому контексті заслуговує новочасне освоєння поезії Т. Шевченка (переклади окремих зразків її існують нині майже всіма провідними мовами світу), а грузинською Рауль Чілачава переклав з оригіналу (як і твори Т. Шевченка) також чимало віршованої поезії І. Франка й Лесі Українки [2]. Невдовзі з'явиться грузинською майже вся лірика Т. Шевченка в перекладі Олександра Мушкудіані. В самій Грузії варті особливої уваги монографічні дослідження Отара Баканідзе, який опублікував грузинською мовою тритомний курс «Історії української літератури», та Р. Хведелідзе, якому належить ґрунтовна монографія «Модерністська новела в грузинській та українській літературах» (2006). О. Мушкудіані без будь-якого посередництва також дослідив чимало різних етапів українсько-грузинського літературного процесу [11; 12], а нещодавно опублікував дуже докладну бібліографічну працю про рецепцію творчості Т. Шевченка в Грузії [14] та монографію про

«присутність» у грузинській літературі творчості І. Франка [13]. Недалекий той час, коли ширше буде представлена в Україні і польська шевченкіана (на хвилі відзначення 200-ліття від дня народження поета), а 100-річчя від дня смерті Лесі Українки в 2013 р. активізує, безсумнівно, і збір відомостей про її творчість як світове явище. Один із перших кроків у цьому напрямку зробив (див. вище) неокласик Освальд Бургардт у своєму дослідженні «Леся Українка і Гейне» (1927), а в 90-х роках минулого століття в Німеччині вийшла ґрунтовна збірка досліджень творчості Лесі Українки як феномена загальноєвропейської культури («Lesia Ukrainka und die europäische Literatur», 1994).

За усталеною традицією (і логікою), осмислення різних літературних фактів відбувається, як правило, спочатку в критичному та історико-літературному планах і лише згодом – з теоретичної точки зору. Синтезувати ці три форми літературознавчої думки вдавалося лише окремим дослідникам. Переважно таким, талант яких поєднував у собі філософське та літературознавче розуміння художніх явищ. Маю на увазі давніших класиків такого жанру Аристотеля й Гегеля, а в українські новіші часи – І. Франка та Д. Чижевського. Постмодерна епоха народила ряд постатей, які не тільки стають у цей ряд, а й в останні десятиліття диктують суто свою «моду» практично всьому теоретичному корпусу літературознавців Європи. Принаймні, коли йдеться про Р. Барта, Ж. Дерріду, Ю. Лотмана, Д. Перкінса, Ц. Тодорова, Мішеля Фуко чи Умберто Еко, то безсумнівний вплив їх на літературно-теоретичну думку сучасності (хай і з певними критичними претензіями до них) заперечити навряд чи хто зважиться. Сучасні українські теоретики літератури, будучи ще недавно відгородженими від них згадуваною «залізною завісою», нині потрапили теж у їхнє силове поле і тому планка теоретичного мислення в Україні піднялася відтак дуже відчутно. Без цього силового поля навряд чи з'явилися б такі ґрунтовні праці, як «Модернізм и постмодернізм» Д. Затонського (2000), «Теорія літератури і компаративістика» Д. Наливайка (2010); в атмосфері цього ж силового поля народжувалося теоретичне осмислення українського модернізму Соломією Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі», третє перевидання 2002) і Тамарою Гундоровою («Проявлення Слова», друге видання 2009). В англomовному світі добре відомі теоретичні праці І. Фізера, зокрема його монографія «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні» (український переклад 1993 р.); активно доносить англomовному середовищу деякі відомості про українську літературу М. Павлишин (Австралія), російське (а заодно й українське) літературознавство нещодавно збагатилося дуже ґрунтовним теоретичним виданням Ніни Над'ярних «Дмитрий Чижевский: единство смысла» (2005). Названі праці присвячені ніби окремим питанням науки про літературу, але деякі висновки їх авторів екстраполюються і на ширший літературознавчий простір. Адже запропоновано, наприклад, своєрідний теоретичний погляд на закономірне (як вважає автор) «чергування» в літературі лише двох «-ізмів» – модернізму й постмодернізму (Д. Затонський); вперше постав перед читачем український модернізм з позицій власне модерністських (С. Павличко), а також – у постмодерній інтерпретації (Т. Гундорова); зроблено

чи не першу спробу теоретично «пояснити», чим була філософсько-літературознавча діяльність Д. Чижевського для всієї слов'янської духовності (Н. Над'ярних). Грандіозним можна назвати літературознавчий проект Ніли Зборовської, яка зважилася «переглянути» з теоретичних позицій психоаналізу всю історію нової й новітньої української літератури («Код української літератури», 2006). Ризик при цьому був неабияким, щодо нього висловлювалося немало критичних претензій, але, як знаємо, хто не ризикує, той не п'є шампанського...

Якою мірою названі явища теорії літератури вплинули на розвиток літературознавства в Україні і чи відомими вони стали в світі? Окремі постулати їх будуть реалізовані, певно, в дискурсі нової історії української літератури, яка створюється в академічному інституті літератури імені Т. Шевченка за редакцією В. Дончика. Я. Поліщук вважав, що після з'яви названих вище досліджень С. Павличко, Т. Гундорової та збірника статей Г. Грабовича «До історії української літератури» (1997) почнеться взагалі новий (альтернативний) етап у створенні літературних історій України [16, 59-61]. Нонна Шляхова у доповіді на 13-му філологічному семінарі в Київському університеті порушила і ряд методологічних проблем створення літературних історій [21, 28-33]. Загалом же теоретичних пропозицій різного характеру не бракує останнім часом не тільки стосовно створення історій літератури, а й розвитку різних жанрів (генерика), компаративного дослідження літератури як явища світового, різних питань віршознавства, наратології, герменевтики та інших теоретичних дискурсів. Кількісні і якісні характеристики їх з кожним роком зростають, бо інтенсивно зростає і кількість кадрів теоретичного профілю. Ще ніколи Україна не мала такої кількості дипломованих теоретиків літератури, як нині. Коли глянути на українські університети «від Сяну до Дону», то виявиться, що в кожному з них обов'язково працюють доктори наук, що марковані саме теоретичною спеціальністю в дипломах або спеціалізуються в цій галузі: Б. Бунчук (Чернівці), О. Бедзир (Ужгород), М. Ільницький і М. Гнатюк (Львів), Р. Гром'як і сестри Лановички (Тернопіль), П. Іванишин (Дрогобич), Н. Шляхова і Є. Черноіваненко (Одеса), Н. Бернадська, Н. Костенко, Т. Гундорова, Я. Поліщук, Г. Сивокінь, Д. Наливайко, М. Кодак, О. Бондарева (Київ), Л. Кавун і О. Киченко (Черкаси), Г. Клочек і В. Марко (Кіровоград), М. Гіршман і В. Просалова (Донецьк), О. Турган (Запоріжжя); ряд фахівців, які буквально вчора стали кандидатами й докторами наук з теорії літератури, працюють у Вінниці, Житомирі, Сумах, Луганську, Миколаєві, Бердянську, Сімферополі та інших українських містах. Свою теоретичну працю вони не уявляють без світового контексту (в окремих випадках, щоправда, лиш на термінологічному рівні) і, можна припустити, що з часом і їхні власні роботи стануть ширше відомими в тому світовому контексті. На жаль, Європа майже нічого не знає про українську теоретичну думку з галузі літературознавства.

Трохи кращі справи з історико-літературною інформацією. Англomовний світ, наприклад, має більш-менш достатнє уявлення про українську літературу з перекладеної англійською мовою Ю. Луцьким «Історії української літератури» Д. Чижевського (друге видання, в якому розділ про модерну літературу написав

сам О. Луцький, вийшло в 1997 р.); Анна-Галя Горбач німецькою мовою видала стислий курс історії української літератури від часів «старого» романтизму до творчості В. Стуса й І. Калинця [5]; французькою мовою дочка Анни-Галі Горбач переклала в 90-х роках ХХ ст. «Історію української літератури» М. Возняка; О. Пахльовська створила італійською мовою навчальну книгу «Українська літературна цивілізація» (1998). Кілька проблемних монографій та оглядових студій зарубіжних авторів опубліковано німецькою, польською, словацькою, чеською, хорватською, сербською та деякими іншими європейськими мовами. З погляду теоретичного на особливу увагу заслуговують монографії австрійського професора Стефана Симонка про літературні стосунки І. Франка з модерністами і польського професора Степана Козака про літературу доби Кирило-Мефодіївського братства. У Польщі також в останні роки вийшли книги польських (часом – українського походження) авторів: Василя Назарука («Twórczość poetycka Bohdana Ihora Antonycza», 2007), Ігоря Набитовича («Універсум sakrum'u в художній прозі: від модернізму до постмодернізму», 2008), Галини Корбич («Захід. Польща. Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму», 2012) та колективна праця упорядника Роберта Папіського «Jarosław Iwaszkiewicz i Ukraina» (2010). Ряд публікацій присвятили українському літературному процесу чеський і словацький професори Іво Поспішил і Міхал Роман. На американському континенті тривалий час плідно працював згаданий професор Торонтського університету Юрій Луцький (англомовні монографії «Літературна політика на радянській Україні 1917-1934», «Між Гоголем і Шевченком», «Українська література в 20 сторіччі» та ін.), а останнім часом привернули до себе увагу англійські літературознавчі студії В. Чернецького і М. Шкандрія. Навчаючись і працюючи в США, одесит Віталій Чернецький опублікував монографію про сучасну українську та російську літературу в контексті глобалізації (Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization, 2007). Канадець Мирослав Шкандрій дослідив українсько-єврейські літературні зв'язки в монографії «Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity» (2009), професор із Чикаго Йоханан Петровський-Штерн опублікував книжку, яка містить п'ять біографічно-критичних силуетів письменників-євреїв, що вибрали для творчості українську мову і стали українськими письменниками („The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew“, 2009). Йдеться конкретно про Грицька Кернеренка, Івана Кулика, Раїсу Троянкер, Леоніда Первомайського і Мойсея Фішбейна...

Праці материкових літературознавців у перекладах бодай європейськими мовами виходять (ніде правди діти) не густо. Після двотомника Л. Новиченка «Избранные работы» (Москва, 1985) за межами України з'явилося щонайбільше дві-три нових авторських позиції. В Хорватії та в Росії, зокрема, опубліковано дослідження І. Дзюби «Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого». Його ж російськомовний тритомник досліджень «Сквозь завихрення времени» вийшов у Києві у «Видавничому домі Бураго». Значну інформацію про український літературний процес містили, а почасти й

досі містять, щорічні українознавчі збірники, що виходили, починаючи з 90-х років ХХ ст., у Варшавському (за редакцією С. Козака) та Ягеллонському (за редакцією В. Мокрого) університетах. 1997 року 3-й номер журналу «Casopis Matice hrvatske» цілком був присвячений Україні та українській літературі; така ж тематика стала головною у віденському альманасі «Osterreichische Osthefte» (2000, № 3-4) та в болгарському альманасі «Панорама» (2007, № 12). У них хорватською, німецькою та болгарською мовами опубліковані окремі твори українських письменників та статті українських дослідників про літературний процес в Україні. Йдеться, зокрема, про есеї «Гуманітарна національна аура...» Ліни Костенко, «Розмисли» Павла Загребельного, ряд художніх текстів А. Малишка, Д. Павличка, Ліни Костенко, І. Драча, Ю. Винничука, Є. Кононенко, О. Забужко та ін., а також про публіцистику А. Матвієнка, А. Погрібного і В. Яворівського. Професор із Пряшева Міхал Роман переклав і опублікував словацькою мовою монографію М. Наєнка «Ukrajinsky literarny romantyzmus. Dobovu a naddobovu» (Банська Бистриця, 2006).

Трохи ширший і активніший вигляд має рецензування окремих українських праць у зарубіжних журналах та фахових збірниках. Першість тут належить, либонь, книжці Тамари Гундорової «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005). Цю книжку (фрагменти її друкувалися в Польщі й Хорватії) відрецензовано практично всіма мовами, що є офіційними в ООН. На позір, мабуть, тому, що в її назві звучить печально «модна» чорнобильська тема. Але хочеться вірити, що ще й через артикуляцію в книжці критично виваженої інформації про наявність в Україні серйозної постмодерної літератури. Інші рецензії в зарубіжних виданнях, скажімо, на книжку Г. Грабовича «До історії української літератури» (М. Павлишин, англійською мовою, Торонто, 1999) чи М. Наєнка «Краса вірності» (В. Панченко – російською, Москва, 1982), його ж «Романтичний епос» (Іван Яцканин – словацькою, 2001), «Українське літературознавство» (Іво Поспішил – чеською, Брно, 1998; Ервін Ведель – німецькою, Гейдельберг, 2001), «Художня література України» (Міхал Роман – словацькою, Брно, 2007) інформують читачів зарубіжжя, що є в Україні і сучасне трактування класичної літератури та класичного літературознавства. Проаналізувавши деякі з цих рецензій, М.Ігнатенко опублікував аналітичний матеріал з назвою «Книга, яку помітили на Заході» («Всесвіт», 2003, №5-6, с.154-166). Залишилося... небагато: перекласти цю інформацію (хоча б названі книги) ще й оонівськими мовами. Тоді, можливо, виникали б не лише риторичні запитання, що звучали на початку цього виступу, а й ґрунтовні відповіді на них.

Надія на це, проте, невелика. Навіть найоперативніших у сучасній критиці інформаторів такий критерій практично не цікавить. «Фокус», наприклад, опублікував прізвища 25-ти успішних, як він вважає, сучасних письменників. Успішність там визначається кількістю проданих книжок. А чи їх перекладають за кордоном – запитання «на засипку». Так само щодо книжки «Літературна дефіляда», підготовленої в бібліотеці «ЛітАкценту»: двадцять сучасних критиків про двадцятьох сучасних письменників. Про натяки на те, що їх перекладають і видають за кордоном, у «Дефіляді» лише можна здогадатися...

Тим часом у березні цього року в Лондоні проведено «Тиждень читань актуальної української та грузинської драми». З метою відбору кращих із них для втілення на сценах провідних європейських театрів.

1. *Белинский В.* Собрание сочинений в девяти томах. – Т. 9. – М., 1979. 2. *Велика трійця* (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка). Грузинською переклав Рауль Чілачава. – К., 2005. 3. *Грабович Г.* Українська література та Європа: апорії, асиметрії та дискурси // Критика. – 2012. – № 4. 4. *Грінченко Б.* Листи з України Наддніпрянської. – К., 1917; Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1917. 5. *Horbatsch A.-H.* Die ukrainische Literatur entdecken... - Germany. – 2001. 6. *Дзюба І.* Є поети для епох. – К., 2011. 7. *Die Ukraine zwischen Ost und West...* – Shaker verlag Aachen, 2007. 8. *Камчатнов А., Николина Н.* Введение в языкознание. – Москва, 1999. 9. *Коваленко Л.* Мовами світу. Літературно-критичні нариси. – К., 1984. 10. *Крикуненко В.* Украинская литература: российские адреса // Литературное зарубежье. Проблема национальной идентичности. – М., 2000. 11. *Мушкудіані О.* З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин ХІХ-початку ХХ ст. – К., 1986. 12. *Мушкудіані О.* Українські грузинсько-українські літературно-культурні зв'язки 20-30-х років ХХ ст. – К., 1991. 13. *Мушкудіані О.* Грузинська світлиця Івана Франка. – К., 2006. 14. *Мушкудіані О.* Симфонія грузинської шевченкіани. – К., 2009. 15. *Неждана Н.* Закордоння української драми // Український театр. – 2012. – № 5. 16. *Нова історія української літератури.* – К., 2005. 17. *Новые стихотворения Пушкина и Шевченки.* – Лейпциг, 1859. 18. *Радянське літературознавство.* – 1958. – № 6. 19. *Сверстюк Є.* Шістдесятники і Захід // Українське слово. Хрестоматія. В 4-х кн. – К., 2001. – Кн. 4. 20. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у 12-ти томах. – Т. 1. – К., 2001. 21. *Шляхова Н.* Методологічні проблеми створення літературних історій // Філологічні семінари. – Вип. 13. – К., 2010.

ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНІ

*Нонна Шляхова,
д. філол. наук, проф.*

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ РЕЦЕПТИВНОЇ ЕСТЕТИКИ (АВТОР І ЧИТАЧ У ТЕОРІЇ СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ О. ПОТЕБНІ ТА І. ФРАНКА)

Стаття присвячена розгляду форм та механізмів художньої комунікації автора із читачем в теорії словесної творчості О. Потебні та І. Франка.

Ключові слова: автор, читач, рецепція, твір, мистецтво слова.

Статья посвящена рассмотрению форм и механизмов художественной коммуникации автора с читателем в теории словесного творчества А.Потебни и И.Франко.

Ключевые слова: автор, читатель, рецепция, произведение, искусство слова.

Article considers forms and mechanisms of author's literary communication with the reader in the theory of verbal creativity Potebnya O. and Franko I.

Keywords: author, reader, perception, the work, the art of speech.

«Новітні методи дослідження літературних творів (структуральні, рецептивна естетика, герменевтичне прочитання, феноменологічна критика), про які сьогочасні вчені активно сперечаються, своїм корінням сягають у